

KRITIKA

ERDÉLYI ARCOK*

Jó húsz év határon túli s inneni kemény kutatómunkájának egyik nem lebecsülendő eredménye: szaporodnak a reformkori erdélyi portrék. (Mindjárt itt szögezzük le: nemcsak az erdélyi *magyarokéi*. A román és szász portrékról azonban ehelyt nem kívánunk számot adni.) Modern portréknk van Bölöni Farkas Sándorról, a fiatal Kemény Zsigmondról, Wesselényiről, Szász Károlyról; most, szinte egyszerre; itt az új Bolyai János-portré — s egy nem velük egyenrangú, de épp közép-szerűségében igen érdekes figuráé: Vass Pálé, ezé a cs. kir. csapattiszté, majd kicsepott katonatisztként rövidebb-hosszabb lélegzetű ideiglenes megbízatásokból tengődő félproletaré. A nagyok galériája lassan már teljes (csak Kemény Dénesé és Jósika Miklóse hiányzik) — s a nem is második, hanem talán nyolcadik-tizedik vonal szellemi arculatáról is sikerült igen lényegeseket megtudnunk.

*

Benkő Samu a portréalkotók egyik legszorgalmasabbja s legeredményesebbje. Neki köszönhetjük a fiatal Kemény és Bölöni Farkas Sándor megrajzolását. Ez a két feladat azonban *nehézségében* eltörpül amellett, amire Bolyai János esetében vállalkozott.

Szentséget kell törjek — de nem tehetek mást. Volt alkalmam (1962 őszén) látni a marosvásárhelyi, akkor már Bolyai—Teleki-könyvtár kéziratárában őrzött Bolyai János-hagyatékot — ha csak egy pár órás futó betekintés erejéig is. Iszonyatos élmény, még az éppen Benkő és Abafáy Gusztáv által történt rendezés után is. Kézirattöredékek tengere, jelentős részben elhasznált levélborítékokra, éppen Bolyai kezébe került papírszeletekre írva, sokszor már a gyermekességig fegyvelmezett írással, vagy éppen megcsavarodott sorokban — s az ötletek? Egy magános őrült szörnyű viaskodása — amiből időnként normális gondolatok születnek. „Kilencvenöt százalék örület, öt százalék ép gondolat” — fogalmaztam meg pár napra rá ítéletemet Kolozsvárott épp Benkő Samunak.

De mi lehetett volna más? Azt Benkő meggyőzően bizonyítja, ami részben már a korábbi irodalomból ismert, hogy Bolyai János 1832 tájt már súlyos beteg (maláriás, a kolera is megviselte — vérbaját már öregkorában szerzi), s amúgy is gyenge idegzetének a Gauss-epizód lényegében már a végső csapást jelenti (a *Responsio* elutasítása inkább már csak utójáték). S mindehhez még a domáldi magány — az egyetlen érdemi szál, ami egy vele legalábbis megközelítően egyenértékű világhoz fűzi, apjával folytatott szakmai levelezése. Azonkívül ki van mellette? Egy jóindulatú, de szellemileg hasonlíthatatlanul alatta álló rokon (Bolyai Antal), egy gazdasszony szerető, akinek nyilván halvány fogalma sincs róla, hogy kivel él együtt (ha ugyan kapcsolatuk kezdetén láthatólag nagy odaadással ápolja is a beteg kapitányt), a falusi nemesi környezet, amelyet megvet, s azonkívül egy-két, egyre inkább távolodó (s egyben a valóságos életben benmaradó) régi barát, akiket aztán lassanként csak gyűlölni tud. S mikor visszatér Marosvásárhelyre (ahol mégiscsak embereket is találna, nemcsak könyvtárat), akkorra már minden késő — s egyébként is ott körülötte a lehetetlen légkör: egy kvietált kapitány nyilvánvaló vadhá-zasságban él; aztán, 1849 után, még a beségőség gyanúja is. Visszaút nincs, csak kétségbeesett kísérletek arra, hogy megszakadt emberi kapcsolatait hol köznapibb sorstársai gondolataihoz való kapcsolódással, hol világmegváltási tervekkel pótolja feljegyzéseiben, kéziraterveiben — amikor éppen sikerül valamennyire is ép gondolatokat rögzítenie. A kéziratanyag futó ismeretében is felmerül a hátborzongató kérdés: *hogyan létezhetett* egyáltalán ez a kibillent és (a kézirathagyaték méretei ellenére) jórészt megbénult elme a domáldi, majd marosvásárhelyi környezetben? Sikerült annyira megtartani külső fegyelmét, hogy egyáltalán emberek közt élhetett? Kortársai nem látták az álarc mögött vicsorgó örületet?

Abszurd drámaírók, itt a ritkán adódó feladat! Az 1833 utáni Bolyai János és külső-belső világa! Ez az, amit Németh László nem foghatott meg; az ő szemszögéből a kép egészen más aspektusai világosodnak meg. Nosza, le Marosvásárhelyre,

* Benkő Samu: *Bolyai János vallomásai*. Bukarest, 1968. — Wass Pál: *Fegyver alatt*. Naplójegyzetek. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Csetri Elek. Bukarest, 1968.

egy-két évet benne élni a Benkőék által szerencsére már rendezett iratanyagban — s megalkotható a domáldi-vásárhelyi Bolyai János drámai portréja, valami egyedülálló: egy történeti hitelű, *realista abszurd dráma*, olyan, amilyenre anyag ritkán adódik! Ez aztán az elidegenedés, Bolyai János viszonya a világhoz 1833 után!

Nem gúnyolódok — ha a szentségtörés vádját előre vállaltam is. Az iszonyat hétesztendő (s most Benkő könyve kapcsán újra megerősödő) élménye mondatja velem.

Benkő valami, filológiaiilag szinte egyedülálló feladatra vállalkozott akkor, amikor nekivágott Bolyai János ép gondolatai megmentésének. A magyar történeti filológiában csak a döblingi hagyatéki kiadása mérhető ehhez — ha ugyan mérhető. Fél sorokat kiszedni át- meg áthúzgált kéziratlapokból — ez magában véve is gyötrelmes aprómunka — s mindebből a töredékanyagból Benkő valami rendszereset alakított ki. Rövid, a kéziratanyagok sorsát tárgyaló bevezető után három nagy szakaszban ismerteti Bolyai problémavilágát: emberi viszonyait, kora társadalmi problémáira való reagálásai, s végül a megoldás terve (a *Tan* vagy *Údvtan*): ez a három nagy témaoksoport. Az áttekintést egy összegező fejezet zárja az egyszerre romantikus és sztoikus Bolyairól. Az első rész ismerteti Bolyai önéletrajzát s más, önmagát illető megnyilvánulásait, az abszolút geometria felfedezéséig s publikálásáig vezető útját — s aztán a Gauss-epizódot s hatását az amúgy is fizikailag súlyos beteg, idegileg túlfeszült Bolyaira, majd a többi emberi viszonylatokat: ifjúkori barátságát és együttl munkálkodását a későbbi közjogász és politikus Szász Károlyval s elszakadását tőle, majd ingerült hangú (bár alappal bíró) nyilatkozatait arról, hogy Szásznak az *Appendix*-ben foglaltakhoz már semmi köze nem volt, Lobachevicszkij művével kapcsolatos gyanakvását (még az is megfordul benne, hogy tán Gauss írta — álnéven — az orosz tudós művét) s aztán fokról fokra növe elismerését vetélytársának és sorstársának, apjával szembeni, a higgadt elismeréstől, sőt tisztelettől az (erősen Oedipus-komplexus-izú) acsarkodásig s onnan vissza sűrűn ingó álláspontját, társtalannul maradását (Orbán Róza nem egy zseninek, különösen nem egy labilis lelkű zseninek való partner) s kialakuló teljes magányát — pontosabban azt (ill. elsősorban azt), ami ebből Bolyai nyilatkozataiban tükröződik. A második rész hármastagolású: Bolyai Jánosnak a reformkor, 1948—9. és az abszolútizmus kora fő társadalmi-politikai kérdéseire való reagálását mutatja be. Az utolsó rész az *Údvtan*-nak töredékeiből való rekonstrukciója: a tervezett (és a töredékeken túl nem jutott) mű struktúrájának ismertetése, Bolyainak a nyelvről, a művészetekről, a történelemtől vallott nézeteinek bemutatása s végül az *Údvtan*-ban adott utópisztikus megoldási terv a kor problémáira.

A rendszerezés egészében is sikerült, nagyvonalú; s Benkő egy sor kérdésben iktat ki közszájon forgó tévedéseket, oszlat el legendákat — vagy derít fényt új adatokkal, új összefüggésekkel homályos pontokra. Már maga az önéletrajz jelen terjedelmű közlése is fontos (a korábbi kivonatos publikációval szemben). A higgadt tárgyilagosság szép példája az, ahogy Benkő a Gauss-epizódot bemutatja, még Gauss eléggé el nem ítélt magatartására is találva elégséges magyarázatot (ha nem is mentséget), meggyőzően bizonyítva: a matematikai szakkérdésekben járatan János főherceg több megértést mutatott tehetséges fiatal tisztje iránt, mint a kor matematikájának császára (bár a szakvéleményező osztrák matematikusok kisserűségén itt is elakadt Bolyai ügye) s azt is kellően elénk tárva: hogy birkózik aztán Bolyaiban holtáig a Gauss-t megillető tisztelet a sértettség jogos érzésével. (Tegyük hozzá — a Benkő által közölt tényanyagból —: a sértődés nyoma még az is, hogy Bolyai még 1849-ben is *államtanácsosi* rangot kérne Kossuthtól; ha a nem-euklideszi geometria másik két úttörőjét megillette ez, neki is jár...) Fontos feladatot teljesített Benkő könyve az Orbán Róza-legenda szétfoszlatásával; Bolyai János alakja csak emberibbé és torzulásaiban is érthetőbbé vált élettársához, majd feleségéhez való viszonyának a reális szintre való szállításával. Egészségi állapotának alakulásáról is világosabb képet kapunk a korábnál (bár ideg- és elmeállapotáról, nyilvánvaló kegyeletből is, s a kérdés szakszerű feldolgozása se lévén segítségére, Benkő nem nyilatkozik elég határozottan). Jelentős eredmény Bolyai reformkori társadalmi-politikai nézeteinek rendszerezése. Végre együtt látjuk (szépités vagy másfajta torzítás nélkül) Bolyai állásfoglalásait a forradalom és szabadságharc felvetette kérdésekről; közben Benkő alapos cáfolatát adja a nyugalmazott kapitány 1848 októberében Erdély megtisztítására tett ajánlatáról elterjedt hosszú életű legendának. Fontos eredmény Bolyai 1849 utáni magatartásának tisztázása — különösen olyan momentumoké, mint a Wohlgemuth-epizód. S eléggé alig értékelhető az a munka, amelyet Benkő az *Údvtan* rekonstrukciójával végzett; az *Údvtan* körüli legendáknak is itt a cáfolata.

Van azonban egy olyan eredménye is Benkő kitűnő könyvének, amely szer-

zöje szándékán kívül (azt már túlzás volna állítani, hogy annak ellenére) született. Benkő szigorú tárgyilagossága ti., a Bolyai zsenijével szembeni tisztelet s a tragédiája előtti megrendülés ellenére is, olyan képet ad Bolyairól, ami megint csak egy legenda oszlatása. Azé a legendáé ti., hogy a 19. századi matematikatörténet egyik legzseniálisabb alakja a gondolkodás más területein is zseni. Épp a Benkő által közölt szövegekből derül ki, hogy nem az. Vannak olyan zseniális ötletei, mint az embernek a majomtól való származása — de az lépten-nyomon kiderül (helyenként Benkő is utal rá), hogy szakterületén kívüli gondolatai (már ti. ép gondolatai) nem nívósabbak kora egy átlagértelmiségének gondolatainál. Amit a *Tökéletes közállomány*-ban kora társadalmi feszültségeiről mond, azok a kor liberalizmusának mások által már régen (és jóval magasabb nívón) kifejtett tételei; a technikai fejlődés rohanó voltáról írt gondolatai sem különösebben mélyek s még kevésbé eredetiek; amit a cízizmus fenyegetéséről ír, az akkor már közhely Magyarországon s Erdélyben egyaránt; a parasztfelkelés veszélyéről írtak a kor nagy liberális teoretikusainál jóval korábban (s más nívón) megtalálhatók. 1848—49-i reagálásában se találunk eredeti gondolatokat (legfeljebb olyan naivitásokat, mint azt, hogy a nemzetőrség felállítását a népnevelés előzze meg, s hogy 1848 májusában a műveltség terjesztésében látja a központi feladatot). Azt épp Benkő mutatja ki meggyőzően, hogy Bolyai egészen 1849 augusztusáig nem jut el a döntésig: vállaljon-e cselekvő részt a forradalomban — s mikor kárhoztatja annak letérését a békés útról, abban sincs eredetiség. Folytathatnánk a sort — a lényeg ugyanaz. A megtört, beteg Bolyai ép gondolataiban csak *elérhető* környezete középszerű, másodkézből vett gondolataihoz alkalmazkodik — mintegy ezzel teremtve valami szűköss kontaktust köztük s a maga rettenetes belső világa közt. *Ennyit* még ekkor is elbír ez az egykor rendkívüli elme a matematikai teljesítményeken kívül is (s egy-két valóban zseniális villanást), többet nem. Az *Údvtan* pedig? Ismételjük: töredékekben marad. Az utópisztikus megoldásról pedig ismét csak Benkő szövegei le sűrűn: Bolyai közgazdasági tájékozottsága igen szerény, az érzelmi élet kiirtására tett javaslatai torzak — tegyük hozzá: ez az utópisztikus terv is csak kiindulásában, a magántulajdon tagadásában nagyértékű, részleteiben már ismét a világtól elszakadt elme terméke.

Egy legendával tehát ismét szegényebbek lettünk: az 1833 utáni nem-matematikusi zseni legendájával. Szegényebbek lettünk — és előbbre vagyunk. Bolyai János matematikusi nagyságát nem csökkentti az, hogy más területeken, már nem egészséges elmével, messze matematikusi nívóján alul produkált. Sorsa ettől csak még tragikusabb s még pokolibb: amikor az nem kellett, amit igazán zseniálisat adott (s bizonytalán még adhatott volna), a rettenetes zuhanás után újra meg újra próbált adni mást, s abban (szikráktól eltekintve) már csak középszerűt adhatott. Az se kellett — s nem is jutott el azokhoz, akiknek szánta.

*

A másik portré, Wass Pál naplókiadása nem ilyen bonyolult feladatot old meg — bár nem is kevésbé fontosat. Csetri Elek, az erdélyi magyar történészek „negyvenes” generációjának másik vezető alakja igen értékes munkát végzett ennek a középszerű (vagy legfeljebb jó közepes) szellemi nívójú csapatfőnöknek naplóján keresztül való bemutatásával. Az elesettségében közepeset produkáló zseni mellett most itt az eleve közepes ember, aki a maga köznapiabb bukása után is megmarad a maga szellemi szintjén — sőt kritikája csak élesedik.

Wass Pál a tipikus (az átlagon valamivel felüli) „középosztálybeli” kisnemesi származék — apja gazdaságot, majd kolozsvári királyi perceptor (adópenztárnok); ott még is vagyonosodik, hogy aztán nagyjából mindent el is veszítsen. Maga katonatiszti pályára lép; életéből majd negyedszázadot tölt a hadseregben, jelentős részben távol Erdélytől — maga s a naplójához végre hozzájutó utókor szerencséjére.

Ez a katonatiszt ti. (a maga szellemi korlátain belül) hallatlanul érdeklődő szellem. Mint egy peregrináló régi erdélyi diák, úgy járja végig katonaelete stációit. Azok pedig változatosak, a Habsburg-monarchia. hadseregének amez ismert elve szerint, hogy lehetőleg senki se maradjon a saját nemzetiségi területén — mert ott esetleg nem szegez majd szuronyt apjára-anyjára. Wass Pál meglátja Galíciát, keresztülmenetel az egész birodalmon — de a legtöbbet külföldön mégiscsak Olaszországban tartózkodik. Mindent megnéz, és mindent feljegyez. A képsor változatos. Hosszú, részletes leírásokat kapunk katonai parádékról, hadgyakorlatokról, még az 1821-i nápolyi hadjáratról is (Wass harcba már nem került bele). Ceremoniák, az ezred életének nevezetes eseményei (halálos végű párbaj, öngyilkosságok stb.), ugyanúgy rögzítődnek a naplóban, mint feljegyzések híres emberekről, akikkel volt alkalma találkozni, Kara Györgytől kezdve Rainer főhercegig és V. Ferdinándig. De van szemé mindenre, ami az idegen földön egyáltalán látnivaló. A cs. kir. hadseregnek akkor tán még volt kevés olyan köznemesi-középosztálybeli csapatfőnöke —

később már mutatóba is aligha, aki akkora lelkiismeretességgel zárandokolta volna végig állomáshelyeinek nevezetes műemlékeit, mint ő. S eléggé sokfelé megfordult: láthatta Milánót, Mantovát, Perugiát, Rómát, Nápolyt, Pompejít (az ott megtekintettek felsorolása 3 *oldalt* tesz ki a forráskiadványban), Herculaneumot, Caserta-t, Firenzét, Velencét, Bresciát, Páviát, Padovát — hogy csak a nagyjárt említsük. S a műemlékeken kívül még mi mindenre felfigyelt ott és Lengyelországban egyaránt? Idegen szokásokra (a lengyel nemesi társaság szokásaitól a lengyel zsidók életmódjáiig) s a lengyel köznép építkezéseiig meg olaszországi népünnepélyekig), az éghajlat különlegességeire, az olasz mezőgazdaság érdekességeire (szőlőművelés, szüret, kukoricaművelés stb.), az olaszországi tengeri halászat módjára, a közlekedési eszközökre (tengeri utat is leír), nem utolsósorban az olasz étkezés különlegességeire. Politikai, társadalmi mondanivalói a katonaságtól való kicsapattal előtt ritkábbak; akkor még eléggé fentről kezeli az olasz forradalmi megmozdulásokat (bár azért van szeme olyasmikre, mint a nápolyi lazzaroni- s a carbonari-mozgalom kapcsolatai).

Rendkívül érdeklődő szellem — s nem önálló ítéletalkotásra való. Megnéz minden látnivaló műemléket — de meg se kísérli, hogy véleményt alkosson róluk; legfeljebb lelkes szavakat ejt nagyságukról, szépségükről. Szorgalmas, jóhiszemű peregrinus — és nem jelentős szellem. Ha valakire (mutatis mutandis) emlékeztet erdélyi magyar kortársai közül, az Újfalvy Sándor. Igaz, amasz társadalmilag jóval feljebb áll, s vadászbarátság, majd nem-szomszédtság révén Erdély legkülönb politikájával, Wesselényivel áll kapcsolatban — de a szorgalmas megfigyelés és a viszonylagos vagy majd nem teljes szellemi önállótlanág közös vonásuk. Ettől még naplójuk, ill. emlékiratuk fontos ábrázolása egy korszak s egy-egy réteg attitűdjének. Annyi már biztos, hogy pl. a magyar néprajztudomány művelői örömmel üdvözölték Wass naplójának megjelenését, a lengyel és olaszországi népet ábrázolása miatt (hadd tegyük hozzá: bár Magyarországon s Erdélyben is tartotta volna nyitva úgy a szemét erre, mint külföldön!).

Ennek az átlagos csapattisztnél messze mozgékonyabb szellemnek a mélységei csak 1837 után alakulnak ki (bár akkor is csak bizonyos korlátok közt). Ahhoz neki is pokolra kellett menni. Az út szinte törvénytörő volt.

Felületes pillantásra az ember szinte mintha valami végzetet látna lebegni a Wass család felett. Apja tönkremegy — Wass Pál szerint amiatt, hogy beosztottjai nagy összegű adópénzzel török területre szöknek, s a pénzt aztán a perceptoroknak kell kifizetni. Fiúi kegyelet mondatja-e vele ezt, vagy valóban így történt? A családi vagydon mindenestre rámeleg. Sógora, Szathmári Pap Dániel viszont a mór szerinte is sikkaszt 2000 forintot, s aztán főbe lövi magát. Wass Pál pedig Olaszországban, jó házasság reményében, adósságokba keveredik, hozzányúl a katonai ellátási pénzhez is (bár összesen 68 Ft 45 kr. erejéig). Tiszti rangjába kerül a dolog, kicsapják ezredéből. Végzet? Egyszerűen a magyar középosztály betegsége (s valószínűleg nem egy más kelet-európai ország rétegéé is): magasabb nívón élni, többet mutatni, mint amit megbirunk. Wass Pál, Szathmári Pap Dániel ebbe bukik bele — s akkor már elképzelhető, hogy a királyi perceptor Wass is.

Akárhogy is van: akkortól kezdve félproletárrá süllyed. Rehabilitálását hiába kérvényezi, alkalmi irodai munkákból él, vagy felesége (bécsi varrólány) tartja — nehezen élő ember lesz belőle. Ez nyitja ki a szemét. Igaz, még ekkor is csak szórványosan jelentkezik naplójában a társadalomkritikai hangok — de jelentkezik. „Egyebet betegéknél, holtaknál, koldusoknál, egyszóval nyomorúságnál s szomorúságnál nem lát az ember” — írja egy helyütt; van szeme s elmarasztaló szava a bécsi lakbér-spekulációkra; egy nagybank csődje s az azt követő pánik kapcsán rádöbben, hogy Bécs „egyes nagyok kezében” van, a gráci vasút megnyitásakor panaszkodik a túlzott luxusra stb. . .

A naplónak 1811 és 1848 közti része került kiadásra. Arról már csak Csetri alapos bevezetőjéből értesülünk, hogy ez a megroppant ívű élet egyszer még a magasba lendül, fentebbre, mint valaha is volt. 1848 őszén jelentkezik a magyar forradalom hadseregébe; visszakapja főhadnagyi rangját, századossá léptetik elő, részt vesz Bem egy sor nagy csatájában (Csucsá, Vízakna, Szelindek, Szeben) s az erdélyi hadműveletek korábbi szakaszában is, többször megsebesül, s végül Kazinczy Lajossal kapitulál Zsibónál. Élete utolsó tíz éve megint a félproletár-nyomorúságé — de most már azzal az elégtétellel, amelyet saját sorsán vett 1848—49-ben.

A két portré műfaja eltérő. Benkő Bolyai-kiadványa eredetileg feltehetően tudományos forráspublikációnak készült; a téma valóban ezt igényelte volna. Nem tudjuk: hogy történt, hogy végül is a jelen félig feldolgozás-, félig forráskiadvány-forma született meg —, mindenestre így is örülnünk kell, hogy ez az anyag, Benkő gondos interpretálásában s értékelésében, a kezünkben van. Csetri kiadványa lényegében a klasszikus forráskiadvány-forma; legfeljebb annyiban „népszerűbb” jel-

legű, hogy bő név- és szójegyzéket is tartalmaz — s itt a műfaj megoldatlanságát ott érezzük, hogy a bevezető összesen 20 oldal. Azt pedig Csetri eddigi munkássága ismeretében nyugton mondhatjuk, hogy nem 20 oldalnyi mondanivalója lett volna Wass Pálról és a naplóról. Wass Pál megérdemelt volna egy kismonográfiát bevezetésül — annál is inkább, mert ennek a rétegnek életmódjáról, habitusáról eddig vajmi kevés kompetens értesülésünk lehetett.

Értékes alkotások — és műfaji megoldatlanságok. Amikor örömmel üdvözöljük a két kötet megjelenését, nem mehetünk el szó nélkül műfaji megoldatlanságuk mellett. Ha már (s ez nagy eredmény) mód van ily kötetek megjelenetésére, véleményünk szerint némi erőfeszítéssel megoldást lehetne találni e műfaji problémákra is — a bevezetők terjedelmének bővítésével, vagy (Bolyai esetében) a tudományos forráskiadás formájának betartásával (ha ugyan a kiadott forrásanyag mérete korlátozott maradna is). Akárhogy is van azonban: a két újabb portré megformázásával mindenképpen előre jutottunk.

TRÓCSANYI ZSOLT

GALAMBOS LAJOS: ÖRÖK MALOM

Tartós megtorpanás, számottevő írói válság után ismét nagy figyelmet érdemlő könyvvel jelentkezett Galambos Lajos. Évtizedünk első felében nagyon sokan benne látták a fiatalabb magyar írónemzedék egyik legígéretesebb tehetségét, és erre a rangra gyors egymásutánban megjelenő műveinek értékeivel méltán rá is szolgált. Az utóbbi egynéhány esztendőben azonban gyakran már csak lemondó kézlegyintés volt a vélemény nevének hallatára. Az *Örök malom* nemcsak meggyőző cáfolat ez utóbbira, hanem jóval több is ennél: alapos reményt nyújt arra, hogy Galambos — a színvonalat tekintve — legalább ott folytatja majd immár huzamosan is, ahol pár évvel ezelőtt „abbahagyta” az írói munkásságot.

S hogy közben mi történt? Ő maga utal rá szűkszavúan, de sok mindent megértetőn a kötethez kapcsolt írói vallomásában: „*Zsilipek* című regényem után, magánéleti válságom következtében egy teljes esztendeig jóformán semmit sem dolgoztam. Néhány, napilapban megjelent tárcsa — ennyi jelzi csupán ezt a kritikus időszakot. Meglehetősen magamra maradtam, erkölcsi és anyagi problémáimmal egyaránt egyedül kellett megküzdenem.”

Számtalanszor előfordult már az irodalom történetében, hogy az ehhez hasonló subjektív megrendülés bizonyos átmeneti visszaesés után objektíve, a műveket tekintve nagyon gyümölcsözően hatott; amikor az érzelmi teherbíró képesség szinte abszurdumig való kényszerű fokozása némi idő után serkentően érvényesült. Alighanem itt is erről van szó. Ez a könyv ugyanis egy megújult Galambost mutat. Olyant, aki megtartotta korábbi legnagyobb írói erényeit — a jó valóság-

látást, problémaérzékenységet, közéleti szenvédellyességet, a robbanásig feszült helyzetek, az izzó hevű, drámai atmoszféra megteremtésének képességét —, ugyanakkor sikeresen tompította azokat a régebbi írói jellegzetességeit, amelyeket annak idején a kritika is bírálóan említett: a stílárius modorosságot, valamint azt, hogy emberalakjai jobbára ösztönlények voltak.

Ha ezt a megújulást a legtömörebben és a lényegyet legjobban megragadva akarjuk megfogalmazni, azt kell mondanunk, hogy Galambos Lajos íróművészete *gondolatibb* lett. Vonatkozik ez mindenekelőtt a könyv első két kisregényére, a *Tatárok* és a *Miguel Dorado kadét két vallomása* c. művekre.

Az újszerűséget már a kompozíció megváltozása is jelzi. Az a fajta „oknyomozó” szerkezet jellemző rájuk, amely — hogy csak néhány példát említsünk — a *Hűsz órá*-ban és *Az áruló*-ban, a *Részeg eső*-ben és a *Hideg napok*-ban is megtalálható, és amelyet Wéber Antal a mai magyar próza helyzetét elemző egyik tanulmányában nagyon korszerű kompozíciónak nevez, mert ez a műfelépítés nagy lehetőséget nyújt ugyanannak a problémának több aspektusból való megközelítésére, megvilágítására, ezáltal a „sokarcú igazság” gondolati végigfűrkészésére.

Ez a dialektikus kompozíció alapvetően abban jelentkezik Galambos két említett kisregényében, hogy mindkettőnek főhőse hármás kereszt-tűzben áll: az eszme (a történelmi igazság), az eszmével visszaélők, és az eszme nyílt ellenségei ütközőpontjában. A *Tatárok* főhőse, Hála János előbb a látszólag Bélát segítő, de valójában őt kigúnyoló és csak saját érdeküket tekintő felelőtlen urak táborában van, azután a tatárok hívéül szegődik,